

Nové chápání univerzality lidských práv

ŠTĚPÁNKA ZEMANOVÁ

A New Understanding of the Universality of Human Rights

Abstract: For more than a half a century the world community has been developing a universal human rights standard. At the same time there has been a strong tendency towards relativism, and hence regionalism, in the field of human rights. There is a degree of tension between regionalism and the struggle to find a common human rights standard but, thanks to several changes in the concept of universality over the last 15 years, this tension can now abate.

This article focuses on the essence of these changes, with special emphasis on the new elements, which may reduce the tension between universalism and relativism. It progresses in two steps. First, it analyses the universality of human rights from a historical perspective. It identifies the basic arguments of the adherents and adversaries of universal human rights between the drafting of the Universal Declaration of Human Rights and the end of 1980s. Second, it turns to the new elements in understanding the universality of human rights that have been emerging since the 1990s. It draws particular attention to the new points of contact that help bring the struggle for universality and relativist tendencies closer together.

Key words: international human rights protection, universality of human rights, cultural relativism, political and legal instruments of human rights protection.

S lidskými právy se lze setkat na všech úrovních života, každodenním kontaktem mezi jednotlivci počínaje a rovinou mezinárodního společenství jako celku konče. Na všech hladinách mají nejrůznější politické, právní, ekonomické, kulturní i sociální souvislosti. Do oblasti mezinárodních vztahů lidská práva pronikala postupně v průběhu procesu *internacionalizace*. V rámci něj se některé otázky, spadající dosud výlučně do kompetence teritoriálních suverénů,¹ začaly „ošetřovat“ prostřednictvím bilaterálních a multilaterálních smluvních ujednání. Po druhé světové válce na tento proces navázalo úsilí o *univerzalizaci* katalogu lidských práv i jeho jednotlivých součástí tak, aby byly napříště garantovány každé lidské bytosti. Zároveň se začala projevovat tendence k *relativizaci* (respektive k *regionalizaci*), tedy k přeměně lidských práv z obecné podoby, formulované především OSN a některými jejími přidruženými organizacemi,² do podoby, odrážející charakter jednotlivých civilizačních celků.

Oba směry poválečného vývoje ochrany lidských práv se od počátku v některých ohledech jeví jako protichůdné. Univerzalizace směřovala k vytvoření obecného konceptu, založeného na principu rovnosti všech jednotlivců. V rámci relativizace naopak mělo dojít k zohlednění kulturních, ale i politických, ekonomických a sociálních specifik jednotlivých civilizací. Oba trendy se rovněž opakovaně stávaly předmětem kritiky a periodicky vznikaly pochybnosti o jejich správnosti a opodstatněnosti, přestože praxe přinášela důkazy o jejich užítku.

Tato stať se soustředí na problém univerzalizace lidských práv jako na dynamický a zatím neukončený proces. Jejím cílem je prokázat, že v reakci na dlouhodobou kritiku stoupenců relativizace a regionalizace dochází v posledních patnácti letech k určitému posunu v pojetí univerzality lidských práv jako konečného cíle univerzalizace. Zároveň ukazuje,

že tento posun vede do jisté míry k přibližování představ o obou trendech a lze jej tedy chápat jako příslib, že by se v budoucnosti mohlo podařit zmírnit pnutí mezi úsilím o univerzalizaci a o relativizaci.

Univerzalizaci a univerzalitu stať zkoumá ve dvou rovinách. Nejprve sleduje průběh mezinárodních diskuzí o charakteru konceptu lidských práv z historické perspektivy. Vymezuje hlavní argumenty stoupenců i odpůrců univerzálního pojetí lidských práv v období přijímání Všeobecné deklarace lidských práv (druhá polovina 40. let), při přípravě Mezinárodních paktů o lidských právech (50. a 60. léta) a v rozpravách mezi západními demokratickými státy, socialistickými zeměmi a rozvojovým světem v 70. a 80. letech. Poté zachycuje vývoj nových představ o univerzalitě lidských práv, které vznikají od konce studené války. Zde analyzuje zejména proměnu teoretických přístupů k otázce univerzality a návrhy změn v pojetí univerzálního katalogu. Zkoumaná problematika je v obou částech nahlížena komplexně. Nejde o striktní oddělení politických, právních a dalších aspektů věci, spíše se poukazuje na jejich propojenost a na úzkou vzájemnou souvislost.

VŠEOBECNÁ DEKLARACE LIDSKÝCH PRÁV

Nástup trendu, směřujícího ke vzniku univerzálního konceptu lidských práv, předznamenala ještě v průběhu druhé světové války *Atlantická charta*, v níž Spojené státy americké a Velká Británie vyhlásily tzv. čtyři svobody, zformulované prezidentem F. D. Rooseveltem.³ Významným dokumentem se v tomto smyslu stala i *Deklarace Spojených národů*, jejímž prostřednictvím se k principům Atlantické charty přihlásily další země. V roce 1945 se úsilí o univerzalizaci odrazilo v Chartě Organizace spojených národů.

Popud k vytvoření prvního podrobného katalogu lidských práv dalo Valné shromáždění OSN na svém prvním zasedání v lednu 1946.⁴ Jeho text v podobě *Všeobecné deklarace lidských práv*, připravené Komisí pro lidská práva, schválilo o necelé tři roky později, tedy 10. 12. 1948 (*The Universal Declaration of Human Rights, S. l., Overview*).

Všeobecná deklarace byla formulována jako společný cíl „pro všechny národy a všechny státy“ (*Všeobecná deklarace lidských práv, S. l., preambule*). Ve své preambuli vydvíhovala význam uznání lidské důstojnosti a rovných a nezcizitelných práv každého jednotlivce a souvislost těchto nejdůležitějších prvků se svobodou, se spravedlností a se světovým mírem. Dále zdůrazňovala potřebu rozvoje přátelských vztahů mezi národy, podpory sociálního pokroku a zlepšování životních podmínek. Vlastní text Všeobecné deklarace lidských práv spojil osobní práva a svobody, ochranu vlastnictví, práva, související s participací na politickém životě společnosti, hospodářská, sociální i kulturní práva, definici rovnosti a nediskriminace. Současně v něm bylo upraveno též právo na existenci takového společenského a mezinárodního řádu, v němž by se uvedené principy mohly plně realizovat (*Všeobecná deklarace lidských práv, S. l., článek 1–30; Watzal, 1999, s. 13–14*).

Při přípravě Všeobecné deklarace lidských práv se dbalo o to, aby se do ní zapojili zástupci různých civilizačních okruhů. Proto v Komisi pro lidská práva vedle reprezentantů západní Evropy a USA působili delegáti Číny, Filipín, Chile, Libanonu, Indie, Sovětského svazu a Egypta. Jak v roce 1951 na přednášce v Haagu řekl jeden z místopředsedů zmíněné komise, patříci současně k autorům dokumentu, Francouz René Cassin, komise také usilovala o to, aby deklarace nebyla podřízena žádné doktríně – ani přirozenoprávní, ani individualismu 18. století, ani marxistické dialektice. Měla být „naplněna tím, co je společné všem doktrínám, totiž prohlášením jednoty lidské pospolitosti“ (*Cassin, 1951, cit. dle Leben, 1999, s. 73*). K uvedenému pojetí směřovala též aktivita čínského místopředsedy Čanga, který se snažil ostatní členy upozorňovat na specifika konfuciánského myšlení a čínské praxe. Dále mu napomáhal tlak Sovětského svazu, zemí Latinské Ameriky a zemí Středního východu. Uvedené země usilovaly o to, aby se do deklarace vedle politických a občanských práv a svobod, spojovaných s evropským a americkým právním i politickým myšlením, dostala též práva ekonomická a kulturní, k jejichž formulaci přispívala od 19. století zejména marxistická a socialistická hnutí (*Wright, 2001, s. 15–16 a 21*).

Text jednotlivých ustanovení Všeobecné deklarace lidských práv byl často výsledkem bouřlivých diskuzí. Dlouze se například diskutovalo o tom, zda do něj zařadit zmínku o bohu nebo zda právo na svobodu, myšlení a svědomí v sobě zahrnuje i možnost volně měnit náboženství (*Wright, 2001, s. 16*). Vedle názorových odlišností, vyplývajících z rozdílů mezi různými státy, se v diskuzích často projevil alternativní přístup ženského hnutí, postrádající ovšem zatím charakter feministické kritiky. Tyto přístupy vedly zejména k sémantickým změnám některých formulací (*Forsythe, 2000, s. 38–39*).

Požadavek reprezentativního složení komise byl jistě splněn ve vztahu k členské základně OSN, kterou v době přípravy, respektive hlasování o Všeobecné deklaraci lidských práv, tvořilo 56 států (*Basic facts about the United Nations, 2000*). V dobových podmínkách nebylo však možné sestavit orgán, který by reálně odrážel civilizační strukturu celého světového společenství. Dodnes se proto poukazuje na nedostatečné zastoupení asijských a afrických států,⁵ z nichž se mnohé v dané době ještě nacházely v koloniálním područí.

Na reprezentativnosti deklaraci nepřidala ani skutečnost, že ji některé členské státy OSN nakonec nepodpořily. Jak je známo, hlasování se zdržel Sovětský svaz spolu se svými satelity (včetně tehdejšího Československa), se Saúdskou Arábií a s Jihoafrickou republikou.⁶ Sovětský delegát označil práva obsažená v deklaraci za záležitost „formální demokracie“ a svůj postoj zdůvodnil tím, že se deklarace stane nástrojem k vměšování do vnitřních záležitostí států. Zástupce Saúdské Arábie poukazoval na nepřijatelnost článku 16, zakotvujícího právo na šátek bez jakéhokoli omezení z důvodu rasové, národnostní nebo náboženské příslušnosti, a článku 18, týkajícího se svobody víry a vyznání.

ANTROPOLOGICKÁ KRITIKA VŠEOBECNÉ DEKLARACE A KULTURNÍ RELATIVISMUS

K otevření diskuze o univerzálním charakteru lidských práv došlo v souvislosti se Všeobecnou deklarací lidských práv díky Americké antropologické asociaci, která k ní vydala kritické stanovisko, zpracované Melvillem Herskovitzem. V něm se objevil názor, že dokument obsahuje práva a svobody postrádající univerzální charakter jak z kulturního, tak i z ideologického a politického hlediska a že odráží pouze západní židovsko-křesťanskou tradici. Tento názor se opíral o poznatky, týkající se vlivu západního kolonialismu na další části světa a rozporu mezi dikcí Všeobecné deklarace lidských práv a praktikami koloniálních mocností v koloniích (*Fox, 1998; Little, 1996, s. 1; Hashimoto, 2004, s. 54*).

Jak se později ukázalo, Herskovitzovo vystoupení, jehož cílem bylo upozornit na specifické potřeby obyvatelstva žijícího pod koloniálním jhem, se nestalo jen pouhou epizodou. Pro další vývoj diskuzí o lidských právech mělo zásadní význam a výrazně je ovlivňuje prakticky až do současnosti.

Herskovitz pro svůj účel využil argumenty myšlenkového proudu, označovaného jako *kulturní relativismus*, jehož kořeny lze nalézt v dílech osvícenských filozofů 18. století a jemuž se později dostalo rozpracování v rámci dalších vědních oborů (včetně antropologie). Kulturní relativismus původně usiloval o uznání kulturní plurality a o překonání eurocentrického pohledu na svět a na dějiny, typického pro období velkých zámořských objevů a pronikání Evropanů do odlehlých oblastí (*Soukup, 2000, s. 9–11*). Ve spojení s lidskými právy poskytl však dostatek argumentů názorovým proudům, zaměřeným proti jejich univerzalizaci a volajícím po relativizaci bez obecnějšího zastřešení, i když univerzalizace sama o sobě nemusí kulturní pluralitu popírat.

Je paradoxní, že sám Herskovitz o popření možnosti vytvořit univerzální katalog lidských práv jako takové neusiloval. Vyjádřil pouze pochybnosti nad konkrétním dokumentem. Jako antropolog stavěl na *doktríně psychické jednoty lidského druhu*, zformulované již v 19. století. Tato doktrína přes rozdíly mezi tělesnými i duševními vlastnostmi jednotlivců předpokládá biopsychickou rovnost různých populací. Kulturu chápe jako unikátní kombinaci univerzálních, obecných⁷ a specifických prvků. Uznává tedy i exi-

stenci určitých psychologických, sociálních a kulturních charakteristik společných všem lidským bytostem, respektive všem lidským společenstvím, o něž je možné určitá univerzální pravidla opírat⁸ (Kottak, 1991, s. 44–47).

MEZINÁRODNÍ PAKTY O LIDSKÝCH PRÁVECH

Ve zvláštní části rezoluce, kterou se vyhlášovala Všeobecná deklarace lidských práv, Valné shromáždění OSN pověřilo Komisi pro lidská práva, aby se základními lidskými právy zabývala dále a aby připravila transformaci této deklarace do podoby právně závazného dokumentu. Všeobecná deklarace lidských práv coby deklarace Valného shromáždění OSN byla dokumentem s vysokou politickou a morální hodnotou. Nesplňovala však formální předpoklady k tomu, aby se stala plnohodnotným katalogem norem mezinárodního práva, neboť spadala do kategorie tzv. *soft law* (měkkého práva).

Pojem *soft law* obecně označuje normy, které nejsou vynutitelné právní cestou, ale pouze politickými prostředky, což může negativně ovlivňovat jejich dodržování. Logický protějšek pojmu *soft law* tvoří tzv. *hard law* (tvrdé právo), o jehož právní závaznosti není pochyby a jehož porušení vyvolává mezinárodněprávní odpovědnost (blíže k této problematice například Malenovský, 1993, s. 155–158).

Transformace pravidel, obsažených ve Všeobecné deklaraci lidských práv, do podoby mezinárodní smlouvy s sebou nesla především možnost jejich přeměny do podoby *hard law*. Ve skutečnosti se však tento záměr podařilo naplnit pouze částečně. Zejména v případě práv hospodářských, sociálních a kulturních se smluvním pravidlům nepodařilo dát dostatečně určitý obsah. Byla ponechána v podobě jakéhosi programového práva, které místo jednoznačného vzorce chování stanoví spíše cíle, jichž by se výhledově mělo dosáhnout.

Takové pojetí vykristalizovalo z dlouhých a složitých diskuzí uvnitř komise. V nich se hned na začátku ukázalo, že odlišnosti v postojích ke konceptu lidských práv se od přijetí Všeobecné deklarace lidských práv zvýraznily. Proti sobě se postavily liberální koncepce individuálních svobod, vymezených ve vztahu jednotlivce vůči státu, k jejímž stoupencům patřily země západního bloku, a snaha akcentovat zájmy kolektivu, a tudíž ekonomická, hospodářská i sociální práva uskutečňovaná uvnitř státu, příznačná pro východní blok (Watzal, 1999, s. 14; Sudre, 1997, s. 79–80; Leben, 1999, s. 79).

Třetí názorový proud představovala formující se skupina rozvojových zemí, která měla – podobně jako socialistické státy Evropy – blíže ke zdůraznění kolektivní dimenze života jednotlivce, ale při respektování specifických potřeb málo rozvinutých společností, vymaňujících se z koloniálního područí. Její priority úzce souvisely s akcelerujícím procesem *dekolonizace*, a proto se soustředila zejména na právo národů na sebeurčení⁹ a na odstranění všech forem rasové diskriminace (Ort, 1993, s. 41; *Declaration and resolutions of the first conference of independent african states, 2000; Resolutions of the second conference of independent african states, 2000*).

Je zřejmé, že názorové odlišnosti, které se podle výše citovaného názoru R. Cassina podařilo překlenout v textu Všeobecné deklarace lidských práv, tentokrát překonány nebyly. Z odlišných priorit Západu a Východu i z rozdílného charakteru *hard law*, kterým se měla stát občanská a politická práva, a *soft law*, k němuž – jak již bylo zmíněno – směřovala práva hospodářská, sociální a kulturní, vyplývala nutnost vytvořit odlišné implementační mechanismy. Proto Komise pro lidská práva dospěla k názoru, že není možné propojení obou okruhů práv v jedné mezinárodní smlouvě. Oba okruhy otázek se oddělily a místo jediného návrhu byly v roce 1954 Valnému shromáždění OSN předloženy texty dva.

Texty obsahově navazovaly na Všeobecnou deklaraci lidských práv. V mnoha aspektech ji však doplnily a rozšířily. Pod tlakem tzv. třetího světa do nich byla v identickém znění včleněna ustanovení o právu národů na sebeurčení, spočívajícím ve svobodném rozhodování o politickém statutu, o uskutečňování hospodářského, sociálního i kulturního rozvoje a o nakládání s přírodním bohatstvím a zdroji (*Mezinárodní pakt o občanských a politických právech, 1976, článek 1; Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních*

a kulturních právech, 1976, článek 1). Oproti definicím, obsaženým ve Všeobecné deklaraci lidských práv, z nich naopak zmizela ustanovení o vlastnickém právu, o právu azylu a o zákazu svévolného zbavení státního občanství. Na rozdíl od deklarace vedle definice práv vymezovaly též některé povinnosti států.

Následovala zdlouhavá jednání v rámci Třetího výboru Valného shromáždění OSN, během nichž se znovu přehodnocovala téměř každá formulace. Komplikovanou práci na mezinárodních smlouvách o lidských právech Valné shromáždění OSN zakončilo až v roce 1966. Dalších deset let pak trvalo, než tyto smlouvy, označené jako *Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech* a *Mezinárodní pakt o občanských a politických právech*, získaly potřebný počet ratifikací a mohly vstoupit v platnost.

PRÁVA NÁRODŮ

Odlišná pojetí lidských práv v západním bloku, v socialistickém táboře a v tzv. třetím světě zásadně ovlivnila charakter diskuzí o lidských právech i v 70. a 80. letech 20. století. V diskuzích s tzv. třetím světem se přitom projevil do té doby nepříliš výrazný prvek podmiňování rozvoje ochrany lidských práv zlepšováním ekonomické situace bývalých kolonií. Zasloužilo se o to zejména Hnutí nezúčastněných,¹⁰ zformované v roce 1961. Hnutí nezúčastněných věnovalo velkou pozornost hospodářským otázkám, začalo poukazovat na nevýhodné zapojení rozvojových zemí do světové ekonomiky a vystoupilo s požadavkem vytvoření nového mezinárodního ekonomického řádu.

V rámci nového mezinárodního ekonomického řádu mělo dojít k odstranění disparit přetrvávajících z éry kolonialismu a ke spravedlivějšímu rozdělení bohatství mezi vyspělými a méně rozvinutými společnostmi. Současně některé země chápaly nastolení nového ekonomického řádu jako předpoklad pro posílení respektu k lidským právům a snažily se ukázat, že v podmínkách extrémní bídy je řada práv obtížně realizovatelná (*Ferrero, 1986, s. 22*).

Zmíněným přístupem vnesly rozvojové země nový pohled na problém vzájemného vztahu¹¹ a odlišností mezi politickými a občanskými právy a právy hospodářskými, sociálními a kulturními, řešený do té doby především po linii Západ – Východ. Zároveň z něj vyplynula snaha o těsnější propojení práv jednotlivce s právy národů, k nimž se již dříve zařadilo právo na sebeurčení a právo na suverénní nakládání s přírodním bohatstvím. Po roce 1969 do okruhu práv národů postupně přibylo právo na rozvoj, směřující k fyzickému, morálnímu, intelektuálnímu a kulturnímu rozvoji lidských bytostí i k jejich materiálnímu blahu, jakož i právo na mír a právo na neznečištěné životní prostředí (*Ferrero, 1986, s. 27; Watzal, 1999, s. 25*).

Propojení práv člověka s právy národů, které představuje jeden z hlavních příspěvků rozvojového světa ke konceptu lidských práv, se však zejména ve vyspělých západních zemích stalo předmětem ostré kritiky. Jeho odpůrci považovali zařazení práv národů do kategorie lidských práv za mylné. „Klasická“ lidská práva¹² podle nich *požívá pouze jednotlivec* a pouze jednotlivec je také *vykonává*, ať již individuálně,¹³ nebo kolektivně.¹⁴ Jde o práva regulující především vztahy mezi jednotlivci a společnostmi (respektive státem). Práva národů naopak náleží jen *skupinám*. V případě práva národů na sebeurčení jde o národy, nacházející se pod cizí nadvládou, přičemž samotný pojem národ je dost vágní a neexistuje jeho jednotná definice. V případě práv na suverénní nakládání s přírodním bohatstvím, na rozvoj, na mír nebo na neznečištěné životní prostředí se za destináře považují především státy. V zásadě tedy nejde o regulaci vztahů mezi člověkem a společenstvím, v němž žije, ale vztahů mezi skupinami (*Sudre, 1997, s. 89 a 134–148*).

Zastánci pojetí spojujícího práva člověka s právy národů naopak tvrdili, že práva národů¹⁵ *směřují proti nejzávažnějším hrozbám, jimž v současnosti musí čelit celé mezinárodní společenství*. Odrážejí tudíž jak potřeby národů a států, tak i jednotlivců, a proto přesahují do oblasti práv občanských, politických, hospodářských, sociálních a kulturních. Ve vazbě na specifické podmínky rozvojových zemí také ukazovali, že propojení práv člověka a národa odpovídá sociálnímu citění mnoha společností, podle něž je jednotlivec

nedílnou součástí své rodiny i širší komunity a snaží se s ní žít v harmonii. Je nutné podotknout, že se argumentace stoupců propojení práv člověka a práv národů setkala se značným pochopením v mezinárodních organizacích. Opakovaně ji podpořila i OSN – mimo jiné *Deklarací o právu na rozvoj*, schválenou v prosinci 1986 (Watzal, 1999, s. 26–27; Wright, 2001, s. 189).

DIPLOMACIE LIDSKÝCH PRÁV A OBRANNÁ TEZE KULTURNÍHO RELATIVISMU

Vedle rozporů mezi západním a východním blokem a sporů kolem nových požadavků rozvojových zemí ovlivnily průběh diskuzí o lidských právech rovněž nové prvky v zahraniční politice států vyspělého západního světa. Tyto země začaly v průběhu sedmdesátých let klást na lidská práva zvýšený důraz jak v bilaterálních vztazích s jinými zeměmi, tak i v širším mezinárodním kontextu. V evropských podmínkách se dobře známým praktickým důsledkem takového přístupu stalo zařazení humanitárních záležitostí na program Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě.¹⁶ Ve vztahu k tzv. třetímu světu měl tento nový trend často podobu *podmiňování rozvojové pomoci dodržováním lidských práv*, uznávaných v mezinárodních dokumentech. Šlo však o přístup dost nekonzistentní a nebyly nikterak ojedinělé případy, kdy takto podporované humanitní ideály musely ustoupit jiným zájmům (Hashimoto, 2004, s. 77–83).

Tlak vyvíjený v oblasti lidských práv a kondicionalita rozvojové pomoci se posléze staly předmětem dalších kontroverzí. Země tzv. třetího světa považovaly tyto nové mezinárodněpolitické trendy za vměšování do svých vnitřních záležitostí a snažily se jim zabránit. Vzhledem k tomu, že mnoho z nich nedávno prošlo, nebo stále ještě procházelo komplikovaným procesem budování státnosti, úzce spjatým s rozvojem vědomí národní či etnické sounáležitosti a s renezancí domácích kultur, využívaly jako jeden z hlavních argumentů proti postupu západní diplomacie lidských práv výše zmiňované teze kulturního relativismu. Zpochybnění univerzálního charakteru lidských práv a zdůrazňování specifického pojetí lidských práv v jednotlivých kulturách se ovšem nestalo jen politickým nástrojem vládnoucích kruhů, sloužícím k obraně proti vnějším zásahům do jejich mocenské sféry. Posloužilo též k obraně menšinových a etnických skupin, které proces budování nových států v mnoha případech ohrožoval (Wright, 2001, s. 153–159; Huntington, 2001, s. 98–101).

Uvedené trendy vedly k rychlému rozvoji vědeckého studia kulturního relativismu a jeho souvislostí s lidskými právy i k rozčlenění tohoto studia do různých proudů. Už v roce 1979 David Crocker vymezil tři relativistické doktríny: *deskriptivní, sociálně normativní a meta-etickou*. *Deskriptivní relativismus* podle něj zkoumal zejména odlišnou morálku a odlišné vnímání dobra a zla v různých kulturách, společnostech a třídách. *Sociálně normativní relativismus* se zabýval problémem, jakými morálními pravidly by se měl řídit jednotlivec, a snažil se prokázat, že by měl sledovat pravidla stanovená skupinou, do níž náleží. *Meta-etický* nebo též *skeptický relativismus* pak poukazoval zejména na nemožnost řešit konflikty mezi právy jednotlivců na základě racionálních morálních úsudků (Crocker, 1979).

Jack Donnelly deset let po Crockerovi rozlišil mezi *radikálním, silným a slabým relativismem* podle toho, zda daný přístup považoval kulturu za jediný, nejdůležitější nebo pouze významný zdroj morálních pravidel. Nedávno k podobnému členění dospěla též Lone Lindholtová, když relativismus rozdělila na *radikálnější a mírnější* (Donnelly, 1989, s. 109; Donnelly, 1998, s. 32–35; Lindholt, 2001, s. 118–120).

UNIVERZALISMUS A RELATIVISMUS

Z POHLEDU SVĚTOVÉ KONFERENCE O LIDSKÝCH PRÁVECH

Velmi důležité kolo diskuzí o univerzalizmu a o relativismu se odehrálo v souvislosti se Světovou konferencí o lidských právech, svolanou z iniciativy OSN v roce 1993 do Vídně.¹⁷ Této konferenci předcházely porady v rámci Rady Evropy a regionální zasedání v Africe, v Latinské Americe a v Asii.

Regionální zasedání shodně zdůraznila vzájemnou souvislost mezi hospodářskými, sociálními a kulturními právy a právy politickými. Africké a asijské země také současně vyzdvihly nutnost respektovat historickou a kulturní realitu každého národa i jeho tradice, hodnoty a náboženské principy (*Bangkok Declaration, 1997, preambule a článek 3; Tunis Declaration, 1997, článek 2 a 6–7*). Jejich postoj přitom nesměřoval přímo k popření univerzality lidských práv. Šlo spíše o nové chápání univerzality v souvislosti s dynamickým procesem vývoje mezinárodních norem při přihlídnutí k národním a kulturním specifikům.

Ve stejném duchu, i když s poněkud větším akcentem na fenomén univerzality, vyzněly i nejvýznamnější dokumenty Světové konference o lidských právech, především *Vídeňská deklarace*. Vyplyvá to například z 5. článku, kde se uvádí: „*Veškerá lidská práva jsou univerzální, nedělitelná a vzájemně provázaná. Mezinárodní společenství s nimi musí nakládat globálně, spravedlivým a rovným způsobem a se stejným důrazem. Je třeba mít na paměti národní a regionální zvláštnosti a odlišné historické, kulturní a náboženské základy. Státy však musejí bez ohledu na svůj politický, ekonomický a kulturní systém podporovat a chránit všechna lidská práva a základní svobody.*“

Jak ukázal vývoj diskuzí po skončení konference, právě nová koncepce univerzality lidských práv, přihlížející ke specifikům jednotlivých společností, by mohla pomoci zmírnit, nebo i zcela překonat rozpory mezi stoupenci univerzalizace a zastánci relativistického pojetí. V tomto smyslu se konference stala i novým impulzem pro empirické studium obou fenoménů a pro jejich novou teoretickou reflexi. V rámci relativismu se díky právním vědám v poslední době rozšířila například *teorie právního pluralismu* (respektive *právního polycentrismu*). K významným univerzalistickým pojetím z poslední doby zase patří například antropologický *koncept kontaktních zón, konstruktivistické přístupy*, spadající do oblasti teorie mezinárodních vztahů a mezinárodního práva, nebo *paradigma globální etiky*, rozvíjející se zejména v rámci filozofie, teologie a kulturních věd.

NOVÉ TEORETICKÉ ÚVAHY O RELATIVISMU A O UNIVERZALITĚ

Podle teorie právního pluralismu (polycentrismu)¹⁸ různé kultury a civilizace vytvářejí odlišná pravidla pro regulaci života jednotlivce a společnosti. Proto je pro ochranu lidských práv vhodnější paralelní existence různých normativních systémů než jejich zakotvení v jediné obecné rovině. Právní pluralismus nepovažuje za nutnou existenci mezinárodních kodifikačních úmluv typu Mezinárodních paktů o lidských právech. Současně však ani nepopírá možnost formulace pravidel platících pro kteroukoli lidskou bytost. Taková pravidla se bezesporu utvářejí na základě určitého okruhu stejných nebo podobných potřeb všech lidských společenství. Z formálního hlediska nejsou však vyjádřena v jediné etické nebo právní normě. Paralelně je podchycuje více pramenů (*Koch, 2001, s. 139–142*).

Koncept kontaktních zón vychází z nového antropologického pojetí kultury, které se dostalo do popředí v průběhu posledních desetiletí. Od Herskovitzova vystoupení na konci 40. let až do 70. let byla kultura chápána jako pevně ohraničený, vnitřně jednotný a soudržný celek, který se významně liší od jiných celků (tzv. teze diverzity). Dále se mělo za to, že se etické principy formují pouze uvnitř jednotlivých kultur, vzhledem k odlišnostem v hodnotové orientaci kultur se od sebe musejí lišit (teze závislosti morálních principů na kultuře). Proto se toto pojetí někdy označuje též jako „*ostrůvkové*“.

V současnosti je kultura chápána jako heterogenní, proměnlivá a neustále se formující entita. Má se za to, že hodnoty a společenské normy vznikají na základě širokého spektra různých procesů, k nimž patří jak vývoj uvnitř dané kultury, tak i minulé a současné kontakty s příslušníky jiných kultur. Prostor, kde dochází ke kontaktu příslušníků historicky a geograficky oddělených kultur, se označuje jako *kontaktní zóna*. Díky kontaktním zónám je část norem a hodnot sdílena a stává se společnou pro více kultur, což ve svém důsledku může vést i k jejich univerzalizaci (*Fox, 1998*).

Konstruktivistické přístupy na rozdíl od konceptu kontaktních zón nehledají objektivní zdroj lidských práv a nepovažují jeho existenci za nezbytně nutnou, i když ji nepopírají. Lidská práva chápou jako sociální konstrukci, která vznikla na určitém stupni vývoje společnosti a která nabízí široký prostor pro subjektivní interpretaci. Současně je považují pouze za záležitost určitých historických epoch a poukazují na proměnlivost jejich obsahu v čase (*Matlary, 2002, s. 84–86*).

Za historickou situaci vedoucí ke vzniku lidských práv konstruktivisté označují období vzestupu moderních státních společností, kdy na sebe narážela moc koncentrovaná v rukou státního aparátu a požadavky jednotlivců, vyčleňujících se zejména v důsledku rychlého rozvoje tržní ekonomiky ze sociálního kontextu společnosti. K faktorům zvyšujícím význam lidských práv řadí rostoucí vzájemnou závislost států a omezování platnosti zásady nevměšování se do vnitřních záležitostí jednotlivých zemí. Formulaci lidských práv interpretují jako reakci na nové sociální výzvy, respektive nástroj k řešení nových sociálních problémů.

Jestliže se vymezení lidských práv objevilo nejprve v západní Evropě a v Severní Americe, nestalo se tak podle konstruktivistů proto, že by vyjadřovalo typicky euroamerické hodnoty, ale proto, že tato oblast procházela procesem modernizace jako první. S tím, jak proces sociální modernizace vtahoval ostatní civilizace, se lidská práva šířila a snaha o jejich dodržování postupně získala charakter společného, celosvětového úsilí s mnohonásobnou genealogií. Vytváření mezinárodních norem pak bylo výsledkem takového celosvětového úsilí a zároveň představovalo i přirozenou reakci mezinárodního společenství na sociálně-patologické jevy typu německého nebo japonského fašismu, jejichž vznik s procesem modernizace úzce souvisí (*Ulrich, 2001, s. 214–215; Little, 1996, s. 4*).

Konstruktivismus poměrně snadno vyvrací základní teze relativistů. Ukazuje, že vývoj konceptu lidských práv a jeho univerzalizace nevedou k narušení kulturní diverzity. Diverzita je ohrožena procesy modernizace a globalizace. Koncept lidských práv může naopak napomáhat k jejímu zachování. Lidská práva také sama o sobě nenadřazují zájem jednotlivce nad zájmy kolektivu. Jde o trend způsobený opět procesy modernizace a globalizace (*Ulrich, 2001, s. 219*).

Globální etika není teoretickou školou v pravém slova smyslu, ale spíše paradigmatickým, které teprve vytváří prostor pro teoretické rozpracování. Již nyní se však stává jedním ze zdrojů nové interpretace univerzality lidských práv (*Ulrich, 2001, s. 208–209*). Vychází z představy, že vývoj lidstva dospěl do stadia, kdy se utváří globální společnost s globální historií, a že zároveň vzniká i globální vědomí, mentalita a etika. Způsob utváření takového vědomí se dost blíží konceptu kontaktních zón. Spočívá v postupném ústupu *egocentrických kultur*, zaměřených především na sebe a na své vlastní problémy, a v jejich nahrazení *kulturami dialogu*, v nichž vědomí potřeby dialogu s jinými kulturami vede ke komunikaci, k vzájemnému pochopení a k ovlivnění. Univerzální lidská práva jsou vyjádřením právě takového globálního vědomí, popřípadě globální morálky a hodnot (*Gangadean, 1997, s. 2–3; Halloran – Bale, 1997, s. 1–3*).

EMPIRICKÉ DŮKAZY UNIVERZALITY

Důležitou součástí studia univerzality je v poslední době snaha o podání důkazů univerzality lidských práv. Například v rámci globální etiky se rozvíjí dvoustupňový empirický přístup, který se snaží ukázat, že v hodnotovém jádru hlavních světových kultur (nebo často též hlavních světových náboženství) lze skutečně nalézt určitý soubor identických nebo podobných hodnot a že lidská práva takové hodnoty přímo odrážejí nebo s nimi alespoň korespondují. Tento přístup lze aplikovat obecně ve vztahu k celému spektru lidských práv. Poměrně časté jsou ovšem i dílčí studie, zaměřené buď na ověření univerzality jednoho konkrétního práva, nebo na prokázání kompatibility konceptu lidských práv s hodnotami určité kultury¹⁹ (*Ulrich, 2001, s. 211*). Některé z nich mohou navázat na starší, vět-

šinou multidisciplinární regionální studie, shrnující poznatky zejména z oblasti antropologie a kulturních věd (Hashimoto, 2004, s. 49–52).

Poněkud odlišný typ empirických důkazů univerzality se objevuje v rámci právní vědy. Zde se neklade důraz primárně na problém kompatibility různých právních norem s hodnotovým jádrem různých kultur. Ověřuje se existence obyčejových pravidel, směřujících k ochraně lidských práv, závazných pro všechny subjekty mezinárodního práva. Tímto způsobem se právní věda snaží poukázat například na univerzální charakter práva na život, zákazu mučení, trestání a nelidského a krutého zacházení, zákazu nucené a otrocké práce nebo zákazu zpětné účinnosti norem trestního práva (Byers, 1999, s. 149; Sudre, 1997, s. 57–58 a 160–165).

Vedle ověřování existence obyčejových pravidel se právní věda snaží prokazovat též podobnost různých katalogů lidských práv, přijatých na mezinárodní úrovni, a jejich implementačních mechanismů. Z implementačních mechanismů se nejčastěji sleduje činnost Výboru pro lidská práva, Evropského soudu pro lidská práva, Meziamerické komise pro lidská práva, Meziamerického soudu pro lidská práva a Africké komise pro práva člověka a národů. V brzké době se pravděpodobně začne studovat i aktivita *Afrického soudu pro práva člověka a národů*, jehož statut vstoupil v platnost v lednu 2004.

Pokud se týká dokumentů, je pozornost zaměřena především na *Mezinárodní listinu práv*, tvořenou Všeobecnou deklarací lidských práv a Mezinárodními pakty o lidských právech, a na nejvýznamnější úmluvy vzniklé v jednotlivých světových regionech. K instrumentům, které mají reprezentovat přístup evropského kontinentu, patří především *Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod*, přijatá v roce 1950, a *Evropská sociální charta* (1961). V americkém prostředí se pozornost věnuje ustanovením *Charty Organizace amerických států* (1948), *Americké deklarace práv a povinností člověka* (1948) a *Americké úmluvy o lidských právech* (1969). V rámci afrického regionu je předmětem studia především *Africká charta práv člověka a národů* (1981). Příklady konkrétních ustanovení, sledovaných při prokazování univerzality jednotlivých práv, jsou uvedeny v následující tabulce.

Test univerzality lidských práv – příklady zkoumaných ustanovení nejdůležitějších mezinárodněprávních dokumentů

	Všeobecná deklarace lidských práv	Mezinárodní pakty		Evropa		Amerika		Afrika
		MPOPP	MPHSK	EÚLP	ESCH	ADPPČ	AÚLP	AÚPČN
Právo na život	Článek 3	Článek 6	–	Článek 2	–	Článek 1	Článek 4	Článek 4
Zákaz mučení a nelidského zacházení	Článek 5	Článek 7	–	Článek 3	–	–	Článek 5	Článek 5
Právo na svobodu	Článek 3	Článek 9	–	Článek 5	–	Článek 4	Článek 7	Článek 6
Právo na vzdělání	Článek 26	–	Článek 13	–	Článek 10	Článek 12	Protokol* článek 9	Článek 17
Právo na práci	Článek 23	–	Článek 6	–	Článek 1	Článek 14	Protokol* článek 6	Článek 15

MPOPP – Mezinárodní pakt o občanských a politických právech

MPHSK – Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech

EÚLP – Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod

ESCH – Evropská sociální charta

ADPPČ – Americká deklarace práv a povinností člověka

AÚLP – Americká úmluva o lidských právech

AÚPČN – Africká charta práv člověka a národů

* Protokol k Americké úmluvě o lidských právech v oblasti hospodářských, sociálních a kulturních práv

Nespornou slabinou důkazů univerzality, založených na analýze globálních a regionálních katalogů lidských práv, je skutečnost, že se do nich nedaří včlenit rozsáhlé oblasti Asie a Pacifiku. Některé ze zdejších zemí na regionální ochraně participují²⁰ díky svým vazbám k významným evropským institucím – k Radě Evropy, k Evropské unii (EU) a k Organizaci pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE), (*Matláry, 2002, s. 157–162*). Většina však o regionální ochraně lidských práv teprve diskutuje. Jak ukazují pravidelné schůzky, svolávané k diskuzím o jejím budování, o vytvoření systému regionální ochrany lidských práv zde mají zájem především nevládní organizace. Politické špičky nejví v této záležitosti příliš entuziasmu, přestože v posledních letech jsou jejich reprezentanti nejvýraznějšími stoupenci relativismu. Právě oni totiž nyní nejvíce polemizují s univerzálním konceptem lidských práv a s oblibou se odvolávají na *specifika islámského práva*²¹ nebo na tzv. *asijské hodnoty*, odrážející zejména konfuciánské tradice východoasijských společenství²² (*Hashimoto, 2004, s. 49–52 a 112–116*).

Zmíněnou slabinu důkazů univerzality, vycházejících z analýzy katalogů lidských práv, by snad mohlo zčásti odstranit rozšíření souboru sledovaných dokumentů o některé návrhy nových regionálních katalogů, například o *Všeobecnou deklaraci lidských práv v islámu, o Káhírskou deklaraci lidských práv v islámu, o Arabskou chartu lidských práv* nebo *o Pacifickou chartu lidských práv*.²³ Rozsáhlá kritika, které jsou podrobovány v rámci vlastní kultury, a skutečnost, že se pro ně zatím nepodařilo získat širší uznání, však v tomto ohledu značně snižují jejich potenciál. Pravděpodobně jediným katalogem, který by do budoucna pro analýzu a komparaci bylo možné využít, je proto *Úmluva Společenství nezávislých států o lidských právech a základních svobodách*, přijatá v roce 1995. Díky ní by se teritoriální záběr výzkumu rozšířil o bývalé asijské svazové republiky.

PERSPEKTIVA REKONCEPTUALIZACE UNIVERZÁLNÍHO KATALOGU LIDSKÝCH PRÁV

Empirické výzkumy, zaměřené na prokázání kompatibility stávajícího mezinárodního konceptu lidských práv s hodnotovou orientací jednotlivých kultur, se nesnaží jen o podání důkazu univerzality. V řadě případů se též pokoušejí identifikovat práva a principy, které univerzální charakter zatím nemají, ale které by jej perspektivně mohly (respektive měly) získat. V tomto ohledu přinášejí cenné podněty k dalšímu rozšiřování a úpravám konceptu lidských práv.

V praktické rovině uvedené podněty v poslední době odrážejí zejména návrhy na doplnění norem, vzniklých v rámci OSN. Většinou se objevují ve formě dodatků k Všeobecné deklaraci lidských práv nebo nových deklarací, které by mohly být předloženy ke schválení Valnému shromáždění OSN. Z praktického hlediska jde o snazší cestu, neboť dokumenty takto nezískají právně závaznou podobu, a budou tedy snáze prosaditelné, než kdyby měly být přijaty ve formě právně závazných protokolů k Mezinárodním paktům o lidských právech či nových mezinárodních smluv.²⁴

Pokud se týká možného doplnění Všeobecné deklarace lidských práv, uvažuje se například o ustanoveních zakotvujících „práva příštích generací“ a „práva přírody“. Tato ustanovení přitom nesměřují ani k rozšíření individuálních práv jednotlivců, ani k doplnění práv národů. Jsou chápána jako nástroj pro zachování a zdravý rozvoj celého lidského druhu. Proto se dotýkají zejména problému zásahů do lidského genomu, zachování biodiverzity, čistého ovzduší a nerozrušené ozonové vrstvy, pitné vody, úrodné půdy, energetických zdrojů a zásob nerostných surovin. Jejich součástí by mělo být též právo na kulturní dědictví a na takové životní podmínky, které by zajišťovaly důstojnou existenci a neomezovaly možnost sebeurčení v politickém, kulturním, hospodářském ani sociálním smyslu (*Vischer /ed./, 1990, s. 30–31*).

K nově navrhovaným dokumentům patří například *Univerzální deklarace povinností člověka* nebo *Univerzální deklarace globální etiky*. Možný text Univerzální deklarace povinností člověka v současnosti existuje ve dvou podobách. Jednu verzi předložila v roce

1997 tzv. Rada pro interakci,²⁵ sdružující řadu bývalých předních státníků,²⁶ náboženské reprezentanty i představitele odborné obce. Druhou přibližně ve stejné době rozpracovala skupina filozofů pod záštitou UNESCO. Oba texty jsou přitom chápány nejen jako příspěvek ke konceptu lidských práv, ale i jako podnět k rozvoji a upevňování pozice globální etiky (*A UNESCO Plan for a Universal Declaration, 1997; It is time to talk about human responsibilities, 1997*).

Návrhy Univerzální deklarace globální etiky, pocházející z americké akademické sféry a z Parlamentu světových náboženství, propojují práva a povinnosti (respektive pravidla chování) jednotlivce. Po formální stránce zatím nejsou na rozdíl od obou textů Univerzální deklarace odpovědnosti připraveny pro případné projednávání Valným shromážděním OSN. Jde o jakási prohlášení, k nimž se může připojit každý jednotlivec, ale s nimiž by měli čtenáři též polemizovat, a tak přispět k jejich dalšímu rozvoji (*A Universal Declaration of Global Ethic, 1998*).

ZMĚNY DEFINICE A POJETÍ POJMU UNIVERZALITA

Vedle empirických důkazů univerzality a snahy o rekonceptualizaci lidských práv patří k významným výsledkům nové teoretické reflexe dané problematiky také redefinice pojmu univerzalita. Chápání tohoto pojmu po dlouhou dobu vycházelo z původního smyslu slova, respektive z původního významu adjektiva univerzální. Pojetí, které se objevuje od 90. let 20. století, se od původních významů oprostuje. Snaží se dát danému termínu mnohovrstevnatý a flexibilní charakter.

Adjektivum univerzální se v souvislosti s lidskými právy objevovalo již v meziválečném období, kdy se poprvé začalo uvažovat o komplexnější úpravě práv člověka na mezinárodní úrovni. K pevnému spojení s termínem lidská práva došlo po druhé světové válce zejména díky jeho použití v anglických originálech i v řadě dalších (originálních i oficiálně přeložených) jazykových verzí textu Charty OSN a v názvu i textu Všeobecné deklarace lidských práv.²⁷

Slovo *univerzální* pochází z latinského *universalis*, znamenajícího celý nebo veškerý. Jeho význam lze podle *Webster's Third New International Dictionary* chápat jako:

- 1) zahrnující nebo pokrývající vše nebo celek, který není omezený nebo nevykazuje výrazné výjimky či obměny nebo jehož součásti nejsou omezené nebo nevykazují výrazné výjimky či obměny;
- 2) přítomný nebo vyskytující se patrně na celém světě, zaznamenanatelný kdekoli;
- 3) příznačný pro nebo zahrnující celé lidstvo či většinu lidstva.

Odvozenina *univerzalita* znamená:

- 1) vlastnost nebo stav univerzálního (v rozsahu, výskytu či využití),
- 2) univerzální záběr nebo rozpětí,
- 3) náležitost celé skupině (*Webster's Third New International Dictionary, 1986, s. 2501*).

Je zřejmé, že definice univerzality, vycházející z původního smyslu slova, musí mít spíše statický charakter. Poměrně striktně stanovuje okolnosti, za nichž se určitá norma vytvořená k ochraně lidských práv stává univerzální v pravém smyslu slova, aniž by si všímala způsobů, jak takové univerzality dosáhnout. Odklon od původního smyslu však umožňuje, aby definice ukazovaly cesty, směřující k univerzalitě. Ústí tedy v jakousi konvergenci k univerzalitě, aniž by bylo nutné podmínky univerzality zcela naplnit.

Literatura, věnovaná problému univerzální ochrany lidských práv, v poslední době rozlišuje několik typů univerzality: například jednoduchou, komplexní, morální, normativní nebo faktickou. Autoři nových definic zpravidla vyzdvihují odlišnost mezi dřívějším a současným pojetím a nové definice univerzality stavějí do protikladu se staršími.

Klaus Günther a Michael Walzer pracují s pojmy jednoduchá a komplexní univerzalita. *Jednoduchá univerzalita* podle nich vychází z hlavních charakteristických rysů společných všem lidským bytostem, které lze považovat za dané a na jejichž základě lze jednoznačně určit, zda konkrétní organismus do této kategorie patří nebo nepatří. Dosahují jí normy,

vznikající v rámci menších celků, jejichž působnost se vzhledem ke společným charakteristikám všech příslušníků lidského druhu snadno rozšiřuje do dalších oblastí. Walzer ji proto také označuje jako *právní univerzalitu spočívající v pokrývání*²⁸ (Walzer, 1990).

Komplexní pojetí univerzality naopak ponechává předem dané charakteristické vlastnosti lidských bytostí bez povšimnutí. Soustředí se spíše na jednání a na projevy. Právě z jednání a z projevů vyplývá společná vůle, zahrnující rovným způsobem každého jednotlivce. Společná vůle je výsledkem dlouhých procesů diskuzí, názorových střetů s protivníky, argumentace a přesvědčování. V tomto ohledu má komplexní pojetí univerzality procedurální povahu a zakládá se na pečlivých úvahách.

Za výsledek procesu formování společné vůle se v komplexním pojetí univerzality považuje racionální rozhodnutí o tom, co bude akceptováno jako součást lidských práv. Nutnou podmínkou, která musí být splněna, aby takové rozhodnutí bylo kvalitní, je rovné postavení všech účastníků diskuze a rovné podmínky pro prezentaci odlišných názorů. Existence této podmínky s sebou ovšem nese určitá rizika, neboť nelze vyloučit, že se objeví jednotlivci (nebo skupiny), kteří se z různých důvodů do diskuze nezapojí, nebo jejichž hlasy nezískají patřičnou váhu. Uvedené riziko mohou však eliminovat tzv. negativní zkušenosti bolesti, utrpení a strachu, díky nimž se takoví jedinci postupně opět do diskuze navrací, aby usilovali o potvrzení určitého práva anebo aby se spojili s ostatními a snažili se na základě společného vědomí a společných vzpomínek na utrpení určité právo prosadit (Günther, 1999, s. 119–124).

Jack Donnelly se zmiňuje o *morální a normativní univerzalitě*. Jeho rozdělení přibližně kopíruje hranici mezi přirozeným a pozitivním právem, neboť zdrojem morální univerzality je přirozená podstata lidských bytostí, zatímco normativní univerzalita vyplývá z pramenů mezinárodního práva (Donnelly, 1989, s. 1–2). V případě normativní univerzality je ovšem otázkou, o které konkrétní normy jde. Donnelly ji přisuzuje především Mezinárodní listině práv, s níž v té či oné podobě vyslovila souhlas většina států. Za určitou formu souhlasu přitom považuje například i podpis mezinárodní smlouvy, po němž nenásleduje ratifikace. Avšak jiní autoři berou v úvahu četné hlasy pochybující o její skutečné univerzalitě (viz dále) a snaží se spíše obecně definovat podmínky, za nichž určitá norma může získat univerzální charakter.

Takto postupuje například Lone Lindholtová, která ve stejné souvislosti hovoří o *faktické univerzalitě* mezinárodních úmluv, dosahujících velkého počtu ratifikací – například Mezinárodních paktů o lidských právech, Úmluvy o odstranění všech forem diskriminace žen nebo Úmluvy o právech dítěte (Lindholt, 2002, s. 125). Proti ní staví tzv. *kontextuální univerzalitu*, jejíž podstatou je paralelní existence norem, sloužících k ochraně lidských práv na vnitrostátní, regionální i nejširší mezinárodní úrovni. Paralelní existence různých typů norem vede k uznání obsahu určitého pravidla v různých vnějších podobách, čímž danému pravidlu napomáhá ke všeobecné akceptaci, přestože není obsaženo v jediném prameni závazném pro všechny. Tato definice v podstatě odpovídá tezí právního pluralismu (Lindholt, 2001, s. 123, 136 a 137).

Stejným problémem se zabývají i Kjeldsenová a Ulrich. Camilla Elisabeth H. Kjeldsenová rozděluje univerzalitu na *právní a funkcionální*. *Právní univerzalita* spočívá v existenci norem závazných pro všechny státy. Dosahují jí především normy, které mají kogentní charakter, jsou tedy uznávány celým mezinárodním společenstvím jako pravidla, od nichž se za žádných okolností nelze odchýlit. Dalším zdrojem univerzálních norem v uvedeném smyslu může být tzv. mezinárodní konstituční právo (nebo objektivní mezinárodní právo), za něž autorka považuje normy, mající zásadní význam pro mezinárodní společenství jako celek, které podle ní státy nemusejí akceptovat, aby jimi byly vázány. Jejich závaznost vyplývá z pouhého faktu zapojení státu do mezinárodního společenství nebo do menších mezinárodních komunit, jejichž zájmy mohou podobná pravidla také hájit.²⁹ *Funkcionální univerzalita* vychází ze všeobecného uznání kontrolních mechanismů, sloužících k dohledu nad dodržováním lidských práv, projevující se mimo jiné ve snaze

vyhnout se jejich kritice, která je patrná i na straně států trvale nebo dočasně zpochybňujících univerzální charakter lidských práv (*Lindholt, 2001, s. 123, 136 a 137*).

George Ulrich uvádí pojmy *univerzalita v rozsahu* (respektive v *aplikovatelnosti*) a *univerzalita vyplývající z opodstatněnosti*.³⁰ *Univerzalita v rozsahu* podle něj znamená, že určitá norma upravuje postavení každého jednotlivce bez ohledu na jeho osobní vlastnosti, sociální statut a jiné partikulární charakteristiky. *Univerzalita vyplývající z opodstatněnosti* nevyžaduje, aby se norma vztahovala na každého jednotlivce. Je jí dosaženo, pokud norma nabízí dostatečný rámec pro řešení naléhavých problémů daného stupně vývoje společnosti. Skutečnost, zda lze konkrétní normu považovat za opodstatněnou (a z tohoto titulu za univerzálně platnou) závisí na historické a sociální realitě. Univerzalita tudíž v tomto ohledu (v souladu s konstruktivistickým pojetím) nikdy není definitivní. Jde o proces s proměnlivými výsledky (*Ulrich, 2001, s. 198–201 a 220–221*).

* * *

Je zřejmé, že díky novým přístupům, které se rozvinuly v posledních patnácti letech, se původně dost rigidní pojem univerzalita lidských práv mění ve flexibilní a kulturně senzitivní kategorii. Omezuje se možnost prezentovat a využívat jej coby nástroj pro unifikaci nebo uniformizaci, jak to dříve s oblibou činili zejména relativisticky orientovaní politici. Univerzalita získává charakter zastřešujícího principu, umožňujícího různé využití v závislosti na hodnotové orientaci, tradicích a zvycích té které kultury. Nadále tudíž nemá být chápána jako soubor striktních pravidel, předepisujících všem státům určité chování bez ohledu na jejich konkrétní potřeby. Stává se kategorií obecně definující určité společné principy, která otevírá široký prostor pro různé variace při *interpretaci*, aniž by tyto principy musely být porušeny (*Donnelly, 1998, s. 34 a 132*). Ještě větší možnosti pak nabízí během aplikace na konkrétní individuální případy.

Právě takové pojetí do budoucnosti směřuje k tomu, aby se univerzální ochrana lidských práv stala *všeobecně přijatelnou* a aby *dosáhla všeobecného přijetí*. Přispívá též k vyvrácení teze o kulturní dominanci Západu v oblasti lidských práv a o jejich eurocentrickém (respektive euroamerickém) charakteru. Současně vyvrací i představy o nebezpečnosti relativizace a regionalismu pro lidská práva jako taková. Regionální systémy ochrany lidských práv jsou (jak koneckonců ukazují zkušenosti Rady Evropy nebo Organizace amerických států /OAS/) přirozenou specifikací univerzálního konceptu, která napomáhá k jeho širšímu využití a která jej přibližuje rozdílným kulturám.

Nezbytným předpokladem pro co nejširší uznání univerzalitě a její uvedení v soulad s relativismem je však přenesení nových teoretických poznatků do praxe. Jak v poslední době ukazují například zkušenosti z asijského regionu, kde je nové pojetí univerzalitě přijatelné jak pro významnou část odborné obce, tak i pro řadu nevládních subjektů aktivních v oblasti ochrany lidských práv, ale kde se mu značně brání politické špičky, tato praktická cesta bude pravděpodobně ještě velmi obtížná. Mnoho překážek bude potřeba překonat obzvlášť v těch případech, kde kritiku dosavadního pojetí univerzalitě i teze kulturního relativismu nemotivovala jen snaha o dosažení změn, ale kde měla naplňovat mocenské potřeby nedemokratických represivních režimů. Ani pro tyto případy však nezůstává měnící se pojetí univerzalitě bez významu. Nové prvky mohou posloužit jako cenný zdroj inspirace a argumentace pro reprezentanty demokratické opozice, a tak napomoci k uvolňování autoritativních a represivních režimů.

¹ Šlo například o problematiku svobody víry a vyznání, práv cizinců, zákazu otroctví, ochrany obětí válečných konfliktů, práv menšin nebo práv pracujících.

² Šlo o Mezinárodní organizaci práce, UNESCO, Světovou obchodní organizaci (WHO) a další.

³ Šlo o svobodu projevu, o svobodu vyznání, o svobodu od nedostatku a o svobodu od strachu.

⁴ K uvedenému kroku došlo pod značným tlakem nevládních organizací a akademických institucí. Tyto organizace předkládaly i různé návrhy katalogu lidských práv.

KONZULTACE: LIDSKÁ PRÁVA

- ⁵ Jak je zřejmé, Afrika měla v komisi pouze jediného reprezentanta.
- ⁶ Kromě uvedených států se pro deklaraci nevyslovily též Jemen a Honduras, neboť jejich zástupci nebyli při hlasování přítomni. O neúčasti na hlasování uvažovala i Kanada, která pro ni nehlasovala při jejím projednávání ve třetím výboru Valného shromáždění OSN.
- ⁷ Obecné prvky jsou společné více kulturám, ale nemají univerzální charakter. Tvoří jakýsi mezistupeň mezi univerzálním a specifickým.
- ⁸ K těmto charakteristikám se řadí například dlouhé období závislosti dítěte na matce, celoroční sexualita (jako protiklad sexuality sezónní), rozvinutý mozek umožňující využívání nástrojů, symbolů a řeči, zkušenost vývoje v matčině lůně, zkušenost porodu (zrození) a interakce s rodiči nebo s jinými pečovateli, exogamie či tabu incestu.
- ⁹ Koncem roku 1960 snahu o prosazení nezávislosti zbývajících afrických kolonií podpořila i OSN, a to Deklarací o poskytnutí nezávislosti koloniálním zemím a národům.
- ¹⁰ Hnutí nezávislostních bylo širokým a různorodým fórem, sdružujícím rozvojové země, které se nechtěly zapojit do mocenskopolitických bloků, ale zároveň se snažily být aktivními aktéry mezinárodní politiky. (Blíže viz například Ort, 1993, s. 61–63.)
- ¹¹ Šlo zejména o otázku dělitelnosti nebo nedělitelnosti těchto práv a nadřazenosti, respektive nenadřazenosti jedné skupiny nad druhou.
- ¹² Rozuměj práva politická, občanská, hospodářská, sociální a kulturní.
- ¹³ Například právo na život, právo na svobodu, právo nebýt mučen...
- ¹⁴ Například odborová svoboda.
- ¹⁵ Šlo zejména o právo na mír, o právo na rozvoj a o právo na neznečištěné životní prostředí. Právo na neznečištěné životní prostředí má v širším mezinárodním kontextu poněkud odlišný charakter, neboť v praxi Rady Evropy nebo Organizace amerických států (OAS) se jej podařilo individualizovat.
- ¹⁶ Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě se konala v letech 1973–1975 ve finských Helsinkách.
- ¹⁷ Šlo o druhou konferenci tohoto typu. První se konala v roce 1968 v Teheránu.
- ¹⁸ K představitelům této teorie patří například Surijska Prakaš Sinha nebo Henrik Zahle.
- ¹⁹ Jako příklad obecné aplikace metodologie, vycházející z paradigmatu globální etiky, může posloužit projekt Weltethos, iniciovaný rakouským teologem Hansem Küngem, který v roce 1993 vyústil ve zpracování katalogu hodnot společných světovým náboženstvím. K ilustraci studií zaměřených na kompatibilitu lidských práv s hodnotami konkrétních kultur zase poslouží publikace Williama Theodora de Baryho s názvem Asijské hodnoty a lidská práva z perspektivy konfuciuského kolektivismu (de Bary, 2000). Snahu prokázat „ukotvení“ konkrétních práv v různých kulturách demonstruje rovněž stať Abduláha Ahmeda an-Naíma s názvem Univerzalita lidských práv: Případ svobody vyznání v africkém a islámském kontextu, uveřejněná v roce 1998 v African Studies Quarterly (an-Naim, 1998).
- ²⁰ Jde například o Japonsko, o Turecko nebo o republiky bývalého Sovětského svazu.
- ²¹ V této souvislosti se často poukazuje například na skutečnost, že islám neuznává organizovanou politickou opozici, dělbu moci, nezávislost soudnictví nebo rovné postavení a práva žen a že preferuje povinnost člověka před jeho právy. Současné však existují práce, které se snaží prokázat, že lidská práva mohou najít svůj základ i v islámu.
- ²² Zde se vyzdvihuje zejména kolektivistická tradice, nutnost loajality a soucítění jednotlivce se společností, nutnost plnění povinností vůči společnosti a disciplíny nebo tendence řešit problémy jinak než právní cestou.
- ²³ Všeobecná deklarace lidských práv v islámu byla zveřejněna v roce 1981, Káhirská deklarace lidských práv v islámu v roce 1990. Arabskou chartu lidských práv otevřela k podpisu Liga arabských států v roce 1994. Pacifickou chartu lidských práv zveřejnila profesní organizace právníků LAWASIA v roce 1989.
- ²⁴ Viz problematika hard law and soft law v podkapitole Mezinárodní paktů o lidských právech na s. 62.
- ²⁵ V anglickém originále zní název Council for InterAction. Termín InterAction díky svému pravopisu může být vykládán dvojím způsobem; vedle doslovného překladu interakce by se dal použít i volnější překlad mezinárodní akce (ekvivalent pro International Action, který psaná podoba názvu evokuje).
- ²⁶ K členům Rady pro interakci v době přípravy návrhu patřili například Jimmy Carter, Valery Giscard d'Estaing, Felipe Gonzalez Marquez, Kiíči Mijazawa nebo Kenneth Kaunda.
- ²⁷ Obdobou anglického názvu Universal Declaration je například francouzská verze La Déclaration universelle. K odlišným verzím patří vedle českého označení Všeobecná deklarace například německé Allgemeine Erklärung nebo ruské Vseobščaja deklaracija.
- ²⁸ Covering law universalism.
- ²⁹ Při vymezení pojmu mezinárodní konstituční právo se Kjeldsenová opírá zejména o článek P. van Dijka s názvem A Common Standard of Achievement: About Universal Validity and Uniform Interpretation of International Human Right Norms (van Dijk, 1995) a o článek The Law of Human Rights in Europe: Instruments and Procedures for a Uniform Interpretation (van Dijk, 1997).
- ³⁰ George Ulrich v této souvislosti pracuje s označením „universality of validity“. Doslovný český překlad „univerzalita platnosti“ by však byl vzhledem k obsahu, který dává tomuto pojmu, nepřesný.

Dokumenty

- African Charter on Human and Peoples' Rights [Africká charta práv člověka a národů], (2004), http://www.achpr.org/english/_info/charter_en.html

- American Convention on Human Rights [Americká úmluva o lidských právech], (S. 1.), <http://www.cidh.oas.org/Basicos/basic3.htm>
- American Declaration of the Rights and Duties of Man [Americká deklarace práv a povinností člověka], (S. 1.), <http://www.cidh.oas.org/Basicos/basic2.htm>
- A UNESCO Plan for a Universal Declaration [Plán univerzální deklarace UNESCO], (1997), <http://astro.temple.edu/~dialogue/Antho/unesco.htm>
- A Universal Declaration of Global Ethic [Univerzální deklarace globální etiky], (1998), <http://astro.temple.edu/~dialogue/Center/declarel.htm>
- A Universal Declaration of Human Responsibilities [Univerzální deklarace povinností člověka], (1997), <http://www.peace.ca/univdeclarticle.htm>
- Bangkok Declaration [Deklarace z Bangkoku], (1997), A/CONF.157/ASRM/8, A/CONF.157/PC/59, <http://www.unhchr.ch/html/menu5/wcbangk.htm>
- Declaration and resolutions of the first conference of independent african states [Deklarace a rezoluce první konference nezávislých afrických států], (2000). In: Brownlie, Ian (ed.): Basic documents on human rights. Oxford: Oxford University Press, 2000, s. 540–543.
- Declaration Toward a Global Ethic [Deklarace ke globální etice], (1997), <http://astro.temple.edu/~dialogue/Center/kung.htm>
- Deklaracija socialnogo progressa i rozvitija [Deklarace o právu na rozvoj], (S. 1.), G.A. res. 2542 (XXIV), <http://www.un.org/russian/document/declarat/socdev.htm>
- Deklarace Spojených národů (2000). In: Veselý, Zdeněk: Dokumenty ke studiu světové politiky, 1900–1945. Praha: VŠE, 2000, s. 259–260.
- Evropská sociální charta (2000), 14/2000 Sb.
- Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod (1992), 209/1992 Sb.
- Charta OSN (1947), 30/1947 Sb.
- It is time to talk about human responsibilities [Je čas hovořit o povinnostech člověka], (1997). Report on the Conclusions and Recommendations by a High-level Expert Group, Vienna, Austria, 20–22 April 1997, <http://www.interactioncouncil.org – sekce Human Responsibilities>.
- Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech (1976), 120/1976 Sb.
- Mezinárodní pakt o občanských a politických právech (1976), 120/1976 Sb.
- Press Communiqué regarding the coming into force of the Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights establishing an African Court on Human and Peoples' Rights [Tiskové komuniké o tom, že vstupuje v platnost Protokol k Africké chartě práv člověka a národů zakládající Africký soud práv člověka a národů], (S. 1.), http://www.achrpr.org/english/news/press_court_en.htm
- Resolutions of the second conference of independent african states [Rezoluce druhé konference nezávislých afrických států], (2000). In: Brownlie, Ian (ed.): Basic documents on human rights. Oxford: Oxford University Press, 2000, s. 544–547.
- San José Declaration [Deklarace ze San José], (S. 1.), A/CONF.157/LACRM/15, A/CONF.157/PC/58, <http://www.unhchr.ch/html/menu5/wccosta.htm>
- The Atlantic Charter [Atlantická charta], (S. 1.), <http://www.udhr.org/history/default.htm>
- Tunis Declaration [Deklarace z Tunisu], (1997), A/CONF.157/AFRM/14, A/CONF.157/PC/57, <http://www.unhchr.ch/html/menu5/wctunis.htm>
- Vienna Declaration and Programme of Action [Vídeňská deklarace a akční program], (S. 1.), A/CONF.157/23, [http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/\(Symbol\)/A.CONF.157.23.En?OpenDocument](http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/(Symbol)/A.CONF.157.23.En?OpenDocument)
- Všeobecná deklarace lidských práv (S. 1.), G. A. res. 217 A (III), <http://www.helcom.cz/index.php?p=2&rid=78&cid=197>

Literatura

- An-Naim, Abdullahi A. (1998): The Contingent Universality of Human Rights: The Case of Freedom of Expression in African and Islamic Context. African Studies Quarterly, Vol. 2 (1998), No. 2, <http://web.africa.ufl.edu/~asq/v2/v2i2a6.htm>
- Basic Facts about the United Nations (2000). CD-ROM. Praha: Informační ústředí OSN, 2000.
- Brownlie, Ian (ed., 2000): Basic documents on human rights. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Byers, Michael (1999): Custom, Power and the Power of Rules, International Relations and Customary International Law. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Crocker, David (1979): Moral Relativism and International Affairs. Colorado: Colorado State University, 1979.
- De Bary, William Theodore (2000): Asian Values and Human Rights: A Confucian Communitarian Perspective. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2000.
- Donnelly, Jack (1998): International Human Rights. Boulder: Westview Press, 1998.
- Donnelly, Jack (1989): Universal Human Rights in Theory and Practice. Ithaca: Cromwell University Press, 1989.
- Ferrero, Raúl (1986): The New International Economic Order and The Promotion of Human Rights. New York: United Nations, 1986.
- Forsythe, David P. (2000): Human Rights in International Relations. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

- Fox, Diana J. (1998): Women's Human Rights in Africa: Beyond the Debate over the Universality or Relativity of Human Rights. *African Studies Quarterly*, Vol. 2 (1998), No. 3, <http://web.africa.ufl.edu/asq/v2/v2i3a2.htm>
- Gangadean, Ashok (1997): The Dialogical Revolution in Global Culture. *GDI Anthology Envisioning a Global Ethic*, http://astro.temple.edu/~dialogue/Antho/ashok_an.htm
- Günther, Klaus (1999): The Legacies of Injustice and Fear, A European Approach to Human Rights and their Effects on Political Culture. In: Alston, Philip (ed.): *The EU and human rights*. Oxford: Oxford University Press, 1999, s. 117–144.
- Halloran, Harry R., Jr. – Bale, Lawrence S. (1997): Toward a Viable Global Ethos. *GDI Anthology Envisioning a Global Ethic*, http://astro.temple.edu/~dialogue/Antho/lsh_an.htm
- Hannum, Hurst (1999): Human Rights. In: Joyner, Christophher C. (ed.): *The United Nations and International Law*. 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Hashimoto, Hidetoshi (2004): *The Prospect of Regional Human Rights Mechanism in East Asia*. London: Routledge, 2004.
- Huntington, Samuel P. (2001): *Střet civilizací*. Praha: Rybka Publishers, 2001.
- Kjeldsen, Camilla Elisabeth H. (2001): Legal and Functional Universality. In: Haestrup, Kirsten (ed.): *Human Rights on Common Grounds, The Quest for Universality*. The Hague: Kluwer Law International, 2001, s. 39–56.
- Koch, Ida Elisabeth (2001): Legal Pluralism in the Human Rights Universe. In: Hastrup, Kirsten (ed.): *Human Rights on Common Grounds, The Quest for Universality*. The Hague: Kluwer Law International, 2001.
- Kottak, Conrad Phillip (1991): *Cultural Anthropology*. 5th ed. New York: McGraw-Hill, 1991.
- Leben, Charles (1999): Is there a European Approach to Human Rights? In: Alston, Philip (ed.): *The EU and human rights*. Oxford: Oxford University Press, 1999, s. 69–97.
- Lindholt, Lone (2001): The African Charter, Contextual Universality. In: Haestrup, Kirsten (ed.): *Human Rights on Common Grounds, The Quest for Universality*. The Hague: Kluwer Law International, 2001, s. 117–138.
- Little, David (1996): *Universality of Human Rights*. United States Institute for Peace, <http://www.usip.org/religionpeace/rehr/universality.html>
- Magnarella, Paul J. (2000): Achieving Human Rights in Africa: The Challenge for the New Millenium. *Africa Studies Quarterly*, Vol. 4 (2000), No. 2, <http://web.africa.ufl.edu/asq/v4/v4i2a2.htm>
- Malenovský, Jiří (1993): *Mezinárodní právo veřejné, obecná část*. Brno: Doplněk, 1993.
- Martin, Francisco Forrest (ed., 1997): *International Human Rights Law and Practice, Cases, Treaties and Materials, Documentary Supplement*. The Hague: Kluwer Law International, 1997.
- Matláry, Janne Haaland (2002): *Intervention for Human Rights in Europe*. New York: Palgrave, 2002.
- Ort, Alexandr (1993): *Dějiny světové politiky*. II. díl. Praha: VŠE, 1993.
- Shaw, Malcolm Nathan (1997): *International Law*. Cambridge: Grotius Publications Limited, 1997.
- Schwarzenberger, Georg (1976): *Manual of International Law*. Milton: Profesional Books Limited, 1976.
- Soukup, Václav (2000): *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál, 2000.
- Sudre, Frédéric (1997): *Mezinárodní a evropské právo lidských práv*. Brno: Masarykova univerzita Brno – Evropské informační středisko Univerzity Karlovy, 1997.
- The Universal Declaration of Human Rights (S. 1.), Overwiev, <http://www.udhr.org/history/default.htm>
- Ulrich, George (2001): Universal Human Rights: An Unfinished Project. In: Haestrup, Kirsten (ed.): *Human Rights on Common Grounds, The Quest for Universality*. The Hague: Kluwer Law International, 2001, s. 195–224.
- Van Dijk, Peter (1995): A Common Standard of Achievement: About Universal Validity and Uniform Interpretation of International Human Right Norms. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, Vol. 13 (1995), No. 2, s. 105–121.
- Van Dijk, Peter (1997): *Collected courses of the Academy of European Law*. Vol. VI, Book 2. The Hague: Kluwer Law International, 1997.
- Veselý, Zdeněk (2000): *Dokumenty ke studiu světové politiky, 1900–1945*. Praha: VŠE, 2000.
- Vischer, Ludwig (ed., 1990): *Rechte künftiger Generationen, Rechte der Natur*. Bern: Evangelische Arbeitsstelle Oekumene Schweiz, 1990.
- Walzer, Michael (1990): *Zwei Arten des Universalismus*. *Babylon*, Vol. 10 (1990), No. 7.
- Warmer, D. (ed., 1997): *Human Rights and Humanitarian Law*. The Hague: Kluwer Law International, 1997.
- Watzal, Ludwig (1999): *Menschenrechte, Dokumente und Deklarationen*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1999.
- Webster's Third New International Dictionary (1986), Vol. III. Chicago: Encyclopaedia Britannica, 1986.
- Wright, Shelley (2001): *International Human Rights, Decolonisation and Globalisation*. London: Routledge, 2001.
- Zemanová, Štěpánka a kol. (2004): *Lidská dimenze mezinárodních vztahů*. Praha: Oeconomica, 2004.

Poznámka

Stat' byla zpracována v rámci interního grantu Fakulty mezinárodních vztahů Vysoké školy ekonomické v Praze s názvem Regionální aspekty ochrany lidských práv z mimoevropské perspektivy.